

A MAGYARSÁG ŐSTÖRTÉNETE

„Hitte: — kell lenni valahol egy
őshazának, ...
Indulj te is, kutasd hazádat ...
— s úthoz is az emberiségre találsz.”

Váci Mihály: Ének Kőrösi Csoma
Sándorról

A származás ismerete ősidők óta fontos tényezője az emberi közösségek 1. azonosságtudatának. Érvényes ez már az őskor biológiai-származási közösségeire, a totemisztikus nemzetségekre és nemzetségi ágakra, amelyekben a közös állatós volt a jelképe a csoporttagok összetartozásának, de jelentősége a magasabb szervezetségű nemzetségi-törzsi társadalmakban még inkább megnövekedett. A vezér nemzetségek megjelenésével a származástudat időszemléletével a kialakuló történeti tudatban is meghatározó szerephez jutott és társadalomformáló erővé vált. A szervezett törzsi társadalomban vezető szerepet játszó nemzetségek számon tartották a nemzetségfők őseit és tetteiket, s e hagyomány folyamatos megőrzése sokszor évszázadokat átfogó történeti tudatot alakított ki.

Így a közép-ázsiai török törzsek vezér nemzetségeiben a múlt században még számon tartották a „hét ős”-t, de Kül tegin feliratának a bizonyossága szerint a második türk kaganátus idején az uralkodó dinasztia még őrizte az első türk kaganátus alapítóinak nevét és emlékét. Ez két évszázadra kiterjedő történeti tudatot jelent, de az újabban felfedezett uyyur feliratok a türk történeti hagyományban egy évszázaddal még korábbi időpontra tekintenek vissza, s egészében véve negyedfél évszázados történeti tudatról tanúskodnak.

Még ennél is hosszabb korszakot átfogó történeti hagyomány figyelhető meg az ókori görögöknél. Az ión arisztokrácia származási tudata az i. e. VI. század végén irodalmi és feliratos források szerint 17 nemzedékre terjedt ki. Így az i. e. VI. századi görögség származástudata révén 6—7 évszázados történeti hagyománnyal rendelkezett, s az ebben megőrzött őstörténeti képet az újabb évtizedek régészeti, nyelvészeti és történeti kutatásainak felfedezései sok tekintetben igazolták is. Nem véletlen, hogy az *archaiologia* kifejezést „őstörténet” értelemben éppen az ógörög történetírás formálta meg.

2. Mindezt figyelembe véve elméletileg nem zárhatjuk ki annak a lehető-
ségét, hogy a honfoglaló magyarok vezér nemzetségének is volt több évszázadot átfogó származási hagyománya. Ez tükröződhet P. mester (Anonymus) *Gesta Hungarorum*-ában, amely szerint Árpád vezér nagyapja *Vgek*, *Athila* királynak volt a leszármazottja. Szemelláthatólag a vezér nemzetség valóságos vagy fiktív történeti hagyománya volt ez, s emlékeztet a bolgár fejedelmi lista szemléletére, amely szerint Esperichnek, a bolgár honfoglalónak Irnik (Attila fia) volt az őse. A hunok neve sem a P. mester képviselte magyar,

sem a bolgár fejedelmi lista által megőrzött bolgár származási hagyományban nem jelenik meg. Így nyilvánvaló, hogy nem etnikai történeti hagyománnyal, hanem a vezérnemzetségek származási tudatával van dolgunk. Az Árpád nemzetség származási hagyományát azután P. mester *Magog*-on és *Iaphet*-en keresztül hozzákapcsolta a Genesis „néptáblájá”-hoz.

Valamivel később Kézainál már megjelenik a hun – magyar azonosság, illetve rokonság képzete, ez azonban nyilvánvalóan a Genesis „néptáblájá”-nak genealógiai szemléletéből táplálkozik, amely a népneveket megszemélyesítve névadó ősként fogta fel. Így alkotta meg a hun történet szerzője *Mogor* mintájára a hunok névadó őseit *Hunor*-t s a testvérpár őst, *Hunor*-t és *Mogor*-t *Nemroth*-on és *Thana*-n keresztül vezette *Iapheth*-re vissza. Ez a származás-elmélet hosszú időn át kielégítette a magyarság azonosságtudatát, s lényeges változás e tekintetben csak a nemzeti tudat fokozatos kialakulásával következett be.

Döntő fordulatot a XIX. század hozott, amelynek folyamán a létrejött nemzeti azonosságtudat nemcsak megkívánta az etnikai-nyelvi származás tisztázását, de meg is teremtette azokat a tudományos módszereket, amelyek segítségével az őstörténeti kutatásokat szilárdabb alapokra lehetett helyezni. E korszak egyik vezető eszméje a történeti nyelvtudományban az újgrammatikusok által kidolgozott nyelvcsaládfa-elmélet volt, amely egyszerű, aránylag könnyen alkalmazható modellt nyújtott a nyelvek fejlődésének s egymáshoz való viszonyának megvilágítására. A nyelvcsaládfa-elmélet a nyelvészeti paleontológiával párosítva lehetővé tette világos elgondolások kidolgozását mind az indoeurópai, mind a finnugor, illetve uráli nyelvek őstörténetére vonatkozólag.

A magyar őstörténet kutatásában hosszú vita folyt a bizonyos tekintetben a középkori hun – magyar azonosság-elméletet folytató török – magyar nyelv-rokonság-feltevés hívei és a közben magas elméleti színvonalra fejlődött finnugor nyelvtudomány képviselői között, akik a magyart finnugor nyelvek tartották. A vita a nyelvtudomány szempontjából az utóbbiak javára dőlt el, de a honfoglaló magyarság finnugor eredetű nyelve és törökös lovasnomád kultúrája és társadalomszervezete közötti ellentmondás problémája máig is foglalkoztatja a magyar őstörténet kutatóit. Kísérletként ennek az ellentmondásnak a feloldására különböző tudományágak: nyelvészet, történetkutatás, régészet, néprajz, embertan együttműködésével a XX. század harmincas éveire alakult ki a magyar őstörténetnek az a képe, amely szerint a magyar nyelv az uráli nyelvek családjába tartozik, s így a magyarok ősei eredetileg a Volga – Káma vidékén éltek, onnan vándoroltak több őshazán (Nyugat-Szibéria, Kaukázus, Kubán-vidék, Levédia, Etelköz) keresztül, egy vagy több nomád török nép hatása alatt lovasnomáddá fejlődve, súlyos vere-segek után a besenyők elől menekülve, a Kárpátok medencéjébe.

A magyar társadalom azonosságtudatát azonban a finnugor (uráli) nyelv-rokonság megállapítása szemelláthatólag nem elégítette ki s a nyelvtudományi szakkutatás körén kívül, főleg az értelmiség soraiban, megindult és ma is folyik a magyarság újabb és újabb nyelvrokonainak keresése többek közt az etruszkok, a sumerok és a dravidák körében.

3. A második világháború után a történeti nyelvtudomány területén jelen-tős változások történtek. A nyelvcsaládfa-elmélet és az egységes alapnyelv feltevésének ellentmondásai egyre nyilvánvalóbbá váltak s a régészeti kuta-

tások nagy minőségi és mennyiségi fejlődése s az ősrégészeti kronológia terméztudományos alapokra való helyezése döntő fontosságúvá tették a nyelv-tudományi következtetések összevetését a régészeti kutatás eredményeivel. E változások pozitív és negatív következményeket egyaránt vontak maguk után.

Negatív következmény volt, hogy a nyelvrokonság fogalma és meghatározó jegyei bizonytalanokká váltak nemcsak a nyelvtudomány iránt érdeklődők, hanem a nyelvész szakemberek körében is. Kialakult egy olyan elképzelés, amely szerint kisszámú szókészletű egyezés is elég ahhoz, hogy nyelvrokonságot állapítsunk meg két nyelv között. Olykor tipológiai egyezések alapján is genetikai rokonságot véltek felfedezhetőnek különböző nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek között. A történeti nyelvtudomány elméleti alapjainak elbizonytalanodásából származó sajátos jelenség a „nosztratikus elmélet”, amely egyetlen nyelvcsaládba foglalja össze az indoeurópai, uráli, altaji, sémi, hamita, dravida, délnyugat-kaukázusi és az eszkimó nyelveket.

Pozitív következmény volt viszont az élő nyelvi jelenségek fokozottabb figyelembevétele, s ennek megfelelően valószínűbb nyelvfejlődési modellek kidolgozása. Ugyancsak pozitív hatást gyakorolt az új régészeti kronológia figyelembevétele, amely megsokszorozta a nyelvtörténeti kutatás időkereteit. Ugyanakkor negatív jelenségnek kell minősíteni a nyelvtudomány és a régészet illetékessége határvonalának elmosódását, ami olyan kísérletekhez vezetett, amelyek többek közt az uráli és a dravida nyelvek rokonságát régészeti érvekkel akarták bizonyítani.

A jelenlegi elméleti zűrzavarból a kivezető út csak lassan kezd kirajzolódni. Alapvető fontosságú kiindulópont a genetikai nyelvrokonság fogalmának és meghatározó jegyeinek világos meghatározása. Genetikailag rokonnak csak olyan nyelveket tekinthetünk, amelyekről bizonyítható, hogy valamikor közös nyelvi kommunikációs rendszert alkottak. Ennek feltétele a lényegében azonos foném rendszer, az azonos alapszókészlet, s a lényegében azonos szintaktikai eszközrendszer. Az utóbbi megfogalmazás számol a lehetőséggel, hogy az úgynevezett alapnyelv nem volt teljesen egységes, hogy területenként lehettek bizonyos különbségek a fonémrendszerben, az alapszókészleten kívüli szókészletű struktúrában és a szintaktikai eszközökben, de a nyelvi kommunikáció lehetőségének az alapnyelvet beszélő szomszédos közösségek között meg kellett lennie. Ez a felfogás az élő nyelvek nyelvi viszonyai alapján alkotta meg az alapnyelv képét, amelynek tagoltsága az indoeurópai nyelvek esetében szükségessé teszi már a távoli múltban egy köznyelv létezésének feltevését is.

Ez az elmélet lehetővé teszi az alapnyelv kialakulásának és felbomlásának újragondolását is. Az alapnyelv kialakulását egyetlen nyelvközösség nyelvének lineáris fejlődéséből magyarázó újgrammatikus elgondolás helyett előtérbe kerül a több különböző nyelvközösség folyamatos kapcsolatából fokozatosan létrejövő, de csak a kommunikációs küszöböt elérő integráció, amelyből az egyes különváló rokon nyelvek sem elsősorban generációs változásokkal vagy a társadalmi-gazdasági fejlődés következtében, hanem főleg a kis közösségek lassú belső eltolódásával és egymásra településével, valamint külső, idegen nyelvű közösségekkel létrejövő újabb kapcsolatok révén formálódnak.

Ezeknek az elméleteknek a kidolgozásához a magyar uralisztika két 4. vonatkozásban is értékesen hozzájárult. Egyrészt azzal az elgondolással, amely az uráli és az indoeurópai, az uráli és az altaji, az uráli és a kelet-

szibériai nyelvek rokonságszerű egyezéseit areális kapcsolatokkal magyarázza, másrészt pedig azért, hogy kidolgozta az uráli nyelvek tipológiai összehasonlításának jegyeit és egymáshoz való viszonyuk ezek alapján megalkotható modelljét, amely szükségszerűen történeti és területi vetületét is nyújtja a finnugor nyelvek viszonyrendszerének. Ha e két elméletet kapcsolatba hozzuk egymással, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a finnugor alapnyelv kialakulása is areális kapcsolatok folyamatában ment végbe, mert a tipológiai jegyek megoszlása világosan négy vagy öt különálló csoportra mutat s az ellentétes peremterületek nem rendelkeznek megőrzött azonos ősi jegyekkel.

Ha ezt a megfigyelést összevetjük a későbbi finnugorok, illetve uráliak lakta terület korai neolitikus kultúráival, amelyek kezdetét a kalibrált C₁₁ adatok alapján az i. e. V. évezredbe vihethetjük fel, arra a következtetésre juthatunk, hogy e kultúrák populációinak mindegyike részt vehetett a finnugor alapnyelv areális kialakulásában. Ennek a nyelvészeti paleontológia csak látszólag mond ellent, mert igaz ugyan, hogy a cirbolya fenyő (*Pinus Sibirica*) elterjedésének nyugati határa még csak el sem éri a kámai—uráli neolitikus kultúra nyugati határát, azonban e fa neve csak a permi, az obi-ugor és a szamojéd nyelvekből, azaz a fa tényleges elterjedési területén, mutatható ki és semmi bizonyíték sincs arra, hogy más finnugor nyelvekben is meglelt volna. Így arra kell következtetnünk, hogy a cirbolya fenyő nevét a kámai—uráli neolitikus kultúra populációja hozhatta az uráli alapnyelvbe. Ez az elgondolás feleslegessé teheti a további vitát arról, hogy melyik neolitikus vagy mezolitikus kultúra, a Kunda-, Volga—Oka- vagy a Šigir-kultúra hordozóit azonosítsuk az uráli alapnyelvet beszélő populációval.

Az i. e. V. évezredben az uráliakkal összefüggő régészeti kultúráktól délre a baltiakkal kapcsolatba hozható Dnyeper—Donyec-kultúra és az indoírani etnikumú gödörsíros kultúra helyezkedett el. Ezek populációi bizonyos szerepet játszhattak az uráli alapnyelv integrációs folyamatában. A nyelv-tudományi kutatás régen felfigyelt már arra, hogy az uráli alapnyelvben indoeurópai, a finnugorban pedig indoírani vagy ósírani nyelvi elemek mutatathatók ki.

Az indoeurópai elemek köre, kora és eredete kevésbé tisztázott. Jelen ismereteink alapján uráli—indoeurópai nyelvrokonságról nem beszélhetünk, de az areális kapcsolat szemmel láthatólag nagy jelentőségű volt a formálódó uráli alapnyelv szempontjából. Az újabb kutatások az indoeurópai alapnyelv történetében legalább öt korszak megkülönböztetését teszik lehetővé. Úgy tűnik, hogy az uráli—indoeurópai nyelvi kapcsolatok az utolsó két korszakra korlátozódnak, azonban e nyelvi érintkezés tisztázásának még csak a kezdetén vagyunk.

5. Ha genetikai nyelvrokonság létezése az uráli és az indoeurópai nyelvek között nem bizonyítható, még kevésbé jöhet szóba ilyen feltevés az uráli nyelvcsalád és más nyelvek kapcsolatainak megítélésénél. A nosztratikus elmélet általában történetük kellő tisztázása nélkül hozza egymással kapcsolatba a különböző nyelvi adatokat, amelyek alaposabb vizsgálatnál vagy össze nem tartozónak, vagy más összefüggésbe állítandónak bizonyulnak. Így pl. a magyar *ház* (finnugor **kota*) nosztratikus megfelelői közül az óírani *kata*—*kan* 'ásni' ige igeneve és indoeurópai **knto*- alakra megy vissza. Eredetileg tehát 'földbe mélyített lakógödört' jelenthetett. Az ebből fejlődött ósírani

alaknak lehetett átvétele a finnugor *kota. A gót *heþjon* (acc. sg.) 'kamra' szó ezzel nem hozható kapcsolatba. Az altaji és a paleoszibériai szavak lehetnek a finnugor *kota vagy az ósíráni, óiráni *kata- átvételei. A dravida alakok viszont proto-dravida *kūtu alakra mennek vissza, amelynek jelentése 'fészek'-től 'gabonatarató'-ig és 'fülké'-ig terjedhetett s a *kūtu* 'összejön, találkozik, felhalmozódik' igével függhet össze s nem vezethető *kada alakra vissza. Hasonló a helyzet az uráli—šumer nyelvi kapcsolatok megítélésénél is. Mint-hogy a šumer hangtörténet rekonstruálására egyelőre csak a III. Ur-i dinasztia koráig van módszertani lehetőségünk, a proto-uráli—proto-šumer nyelvi kapcsolatok tudományos igényű vizsgálata egyelőre nem valósítható meg.

Kedvezőbb a helyzet a dravida nyelvek történeti vizsgálata terén, nem véletlen, hogy a dravida—uráli nyelvrokonság elmélete tudományos szempontból magasabb színvonalon kidolgozott formában jelenik meg, mint az uráli nyelvek más egyéb kapcsolatai. Mégis, ha megvizsgáljuk a másfélszáz uráli—dravida szóegyeztetést, nem kerülheti el figyelmünket, hogy ezek sem elégitik ki a nyelvrokonság megállapításával szemben támasztható követelményeket. A két nyelvcsalád rekonstruálható fonémrendszere jelentősen különbözik egymástól. A szóegyeztetések összeállítói elmulasztották a proto-uráli és a proto-dravida alakok rekonstruálását. Az összevetések túlnyomó részénél komoly hangtani és jelentéstani nehézségek mutatkoznak, köztük számos gyermeknyelvi és hangutánzó eredetű szó található s a látszólag elfogadható egyezések egy része is harmadik nyelvből történt átvételnek magyarázható (mint többek közt *kota* 'ház', *ped'* 'fejni', *onča* 'rész'). Így az uráli—dravida genetikai nyelvrokonság feltevése egyelőre bizonyára nem jöhet számításba.

Mindezt figyelembe véve sem zárható ki azonban annak a lehetősége, hogy bizonyos közvetett nyelvi kapcsolat az uráliak és a dravidák között az utóbbiak Indiába történt bevándorlása előtt létrejöhetett. A dravidák településterületének északi határa a neolitikumban jelenlegi ismereteink szerint Közép-Ázsiában a Kopet-Dagon volt. Tőlük északra az Uzbojtól az Aqča daryáig húzódó területen a neolitikumban a kelteminari kultúra virágzott, amelynek népességét a *kāšva- nevű ethnikummal lehet azonosítani. Az i. e. III. évezredben az indoirániak vándorlása Közép-Ázsiában a *kāšva* populációt kettészakította, úgyhogy egyik része dél felé húzódott és az i. e. II. évezred első felében *kaššu* néven Mezopotámiában jelent meg. Másik részük a Sir darya és a Balhas-tó közötti területre húzódott és később részévé vált a nyugati türk törzsszövetségnek, amelynek *Nu-shih-pi* törzscsoportjában két törzs a *Ko-sha* < arch. kínai *kâ-šiuo < *Kāšva- nevet viselte. Később a Nyugati Türk Birodalom felbomlása után maradványaik a szamojédokba olvadtak, akik megőrizték nevüket, a *kāša 'ember' szót, amely *qāš* alakban a törökben is fennmaradt.

Amíg a neolitikori Közép-Ázsia nyelvei az uráli nyelvekre számottevő
6. hatást alig gyakorolhattak, annál jelentősebb volt az a nyelvi, ethnikai és kulturális kapcsolat, amely a finnugor törzsek és a tőlük délre élő irániak között fennállott. Az i. e. V. évezredtől kezdődőleg az ósíráni törzsek terjeszkedését az állattartás fejlődése és a ló domesztikációja nagymértékben elősegítette. E folyamat megindulását jelzik azok az ósíráni nyelvi hatások, amelyek a környező népeknél, így elsősorban a baltiaknál és a Kaukázusban, sőt a délebbre élő törzseknél is megfigyelhetők. Az egyik legkorábbi indoiráni

jövevényt a lullubi *kiurum* 'isten' szó, amely még az óind *sūra-*, óiráni *sūra-* < **kūra-* előzményét mutatja a kezdődő palatalizációval. De a leg-erősebb hatást az ósírániaiak a finnugor törzsekre gyakorolták. Hogy ez nem-csak nyelvi, kulturális és gazdasági, hanem ethnikai hatás is volt, azt bizonyítja az a gazdag társadalmi terminológia, amelyet a finnugorok az irániaktól az ósíráni és az óiráni korban átvettek, s amely többek közt a következő kifejezéseket foglalja magába:

- ósíráni **arba-* > finn *orpo* 'árva', magyar *árva* stb.
 óiráni *arya-* > **alya-* > mordvinE *al'a* 'férfi'
 óiráni *aryaman-* > **alyaman-* > mordvin *loman* 'ember, idegen'
 ósíráni *asura-* > mordvinE *azoro* 'úr', vogulÉ *ōtar* 'fejedelem' stb.
 ósíráni *bandu-* > vogulÉ *pānt* 'nővér férje'
 ósíráni *jani-* > vogul *šān* 'anya'
 óiráni *xšainā-* > votják *kišno* 'asszony'
 óiráni *xšaya-* > votják *eksei*, zürjén *eksi* 'fejedelem'
 óiráni **hušavant-* > **xvant-* > osztjákO *xvndi* 'osztják, ember'
 ósíráni *manuša-* > osztjákÉ *mōš* 'a duális rendszer egyik frátriájának neve'
 vogulÉ *mašši* 'vogul', magyar *magy-(ar)*
 óiráni *marya-* > cseremisiz *marij* 'ember, férj, cseremisiz'
 óiráni *martya-* > mordvinE *mīrde* 'férfi, férj', zürjén—votják *mort* 'ember, férfi'
 ósíráni *mṛta-* > finn *marras* (tő *marta-*) 'haldokló, halott'
 ósíráni *ṛśya-* > mordvinE *eṛza* 'erza—mordvin'
 óiráni *stri-* > mordvinM *štir* 'leány'
 óiráni *sūra-* > magyar *úr*
 ósíráni *svasār-* > mordvinE *sazor* 'nőtestvér'
 ósíráni *sarḍa-* > osztjákÉ *sir* 'nemzetség', magyar *szer* stb.
 óiráni *vadu-* > cseremisiz *bate* 'feleség, asszony'
 óiráni *vantā-* > vogulK *boānt* 'feleség'
 óiráni *vantā* (tő *vantr-*) > lappK *viñtim* 'kérő, vőlegény'
 óiráni *varta-*, *vartā-* > mordvinE *vardo* '(rab)szolga, (rab)szolganő', osztják *ōrt* 'szolga'
 óiráni **varya-* > finn *orja* 'rabszolga', mordvinE *urē* 'rabszolga, béres'
 óiráni *vasta-*, *vastā-* > mordvinE *vasta* 'férj; feleség'
 ósíráni *vaša-*, *vašā-* > mordvinM *vaše* 'férj; feleség'
 óiráni **vāra-* > votják *var* '(rab)szolga', zürjén *ver* '(rab)szolga'
 óiráni **vidavači-* > magyar *özvegy*
 óiráni *zana-* > zürjén *zon* 'ifjú, gyermek, fiú'

Ez a gazdag társadalmi terminológia jól szemlélteti a finnugor—ósíráni/óiráni (részben középiráni) ethnikai kapcsolatok intenzitását. Az átvett iráni jövevénytörzök száma alapján ítélve a proto-finnek, a proto-permiekek és a proto-magyarok állottak az irániakkal a legélelénkebb kapcsolatban. Átvették tőlük a földművelés és az állattenyésztés ismeretét, a proto-magyarok a nagyállattartást is. Ez arra mutat, hogy településterületük az állattartásra kedvező volt, s ez jó lehetőséget biztosított ahhoz, hogy később lovasnomád néppé fejlődhessenek.

A finnugor törzsek fejlődését az ósírání és óirání jövevényszavak segítségével szinte lépésről lépésre nyomon lehet követni, mert a jövevényszók hangtörténetének tisztázása ezt lehetővé teszi. De ma már nem szorulunk pusztán kikövetkeztetett nyelvtörténeti adatokra és hangtörténeti rekonstrukcióra. A kelet-európai ósírání törzsek már az i. e. II. évezredben két déli eredetű írásbeliséggel is megismerkedtek: az archaikus arameus ábécével és a hieroglifhettita írással. Jelenleg három hosszabb ósírání feliratot is ismerünk: a Pereydznyait, a Nikopol' mellett fekvő Serko-it és a Proleyka-it. Nyelvük még ósírání s adataik teljes mértékben megerősítik az ósírání korábbi hangtörténeti rekonstrukcióját.

Ez a kelet-európai írásbeliség folytatódott az óirání korban is, amelyből már tucatnyi ilyen feliratot ismerünk. Legutóbb 1987-ben tettek közzé az orenburgi területről egy i. e. VI. századi háromlyukú csont zablaldaltagot, amelyen a *cyrbzny* felirat olvasható. Ez az óirání *Čirba-zana-* név *Čirba-zana-* fejleményének birtokos esete, így a felirat jelentése „Čirbazanái”, azaz tulajdonosfelirattal van dolgunk. Figyelemre méltó e névalakban a *-θr-* > *-rθ-* hangátvetés, amely az északkelet-írání nyelvekre (pl. alán, szogd) jellemző.

7. Ebben a korban már *írott források* is rendelkezésünkre állnak a finnugor népekre vonatkozólag. Az i. e. VII. század közepe táján Alkman már említi az *Ἐσσηδόνης* népet, amelynek földrajzi helyzetéről a későbbi írók, elsősorban Herodotos, pontosan tájékoztatnak. Herodotos (i. e. V. század) leírása (IV 21 skk.) szerint az Azovi-tengertől északra, a Don folyótól keletre a steppe területet a sauomaták lakják, majd tőlük északra az erdőöveget a budinok népesítik be. Ezután hétnapi járóföld pusztaság terület, s ezen túl kelet felé egymás szomszédságában a thyssageták és az iyrkák élnek, tőlük keletre pedig szkíták. A thyssagetákon és az iyrkákon túl egy nagy hegyesség lejtőjén, amely csak az Urál lehet, orgempaioknak vagy orgiempaioknak nevezett emberek laknak. Az orgempaioktól a nagy hegyesség északra fekszik, ezek tehát az Urál Szverdlovszkhoz vezető átjárójától északra eső lejtőkön lakhattak, tőlük keletre viszont, tehát az Urál és a Tobol között az Iszety mentén, az issedonok településterülete feküdt.

Herodotos a szkítáktól északra, azaz a budinoktól nyugatra is említ két népet, akiket görög névvel androphagosoknak, azaz 'emberevők'-nek és melanchlainosoknak, azaz 'feketeruhájúak'-nak nevez. E népekben a kutatás jó okkal már régóta a mordvinokat és a cseremiszeket keresi. A budinokkal kapcsolatban is régen felmerült már az a feltevés, hogy bennük permieket vagy éppen votjákokat kell látnunk. Ezt a régi sejtést több szempontból is alátámaszthatjuk. Az iónban a zöngés zárhangok már az i. e. V. században spirantizálódtak, ezért adja vissza Herodotos τ -val az óirání **Dānavya-* alak *d*-jét a *Távaiz* folyónévben. Így a görög *Βουδινοί* írásképp **budina-* alaknak lehet az átírása, amelyet **bud-* alapszóra és *-ina-* képzőre tagolhatunk. Mint-hogy a görögök a nevet írání közvetítéssel ismerték meg, kézenfekvő az *-ina-* végződésben írání képzőelemet látnunk. A **bud* népvét a votjákok megnevezésével, a votják *ud*, zürjén *ud*, cseremisiz *odo* 'votják' jelentésű szóval, illetve annak feltehető *v-* prothesises **rud* alakjával azonosíthatjuk (vö. zürjén *un* 'takaró' ~ zürjén *von*).

A budinok hosszabb ideig a görög földrajz és néprajz látókörében maradtak, s még Aristoteles is jegyzett fel rájuk vonatkozó fontos adatokat. Így megemlítette, hogy a *Kariskos* város körül lakó budinok fekete szőrű juhokat

tenyésztének (Ailianos *hist. an.* XVI 33). A *Kariskos* városnév szemmel láthatólag a zürjén *kar*, votják *kar* 'város' szót tartalmazza a *-ks* képzővel, azaz egy permi **kariks* alak enyhén görögösített változata.

Régi feltevés már az is, hogy a *Θυσσαγέται* népnév összefügg a *Čusovaya* folyó nevével. A népnév képzése világos: a *Τύρης* vagy *Τύρας* folyó mellett lakók neve *Τυσσάγεται*, a *Θυσσαγέται* névből tehát egy **Θύσσης* folyónév következethet ki. Ez valóban lehet egy **čusa/*čusa* vagy *čüsä/*čüsä* alak átírása. A *čusa/čüsä* víznév összevethető azzal a finnugor esetleg uráli szóval, amelyet a vogulAL *šoš* 'patak', osztjákVj *sęšš* 'áradás', lapp *čä, cce* 'víz', jurák-szamojéd *sāda* 'mocsár' szavak képviselnek. Ezek **čöčš*, **šečš*, **čačš* és **šočš* alakokra vezethetők vissza. A rekonstrukció ingadozásának oka nyilvánvalóan az, hogy a két spiráns, illetve affrikáta egymást is és a közbefogott magánhangzót is befolyásolta a nyelvtörténet folyamán. Mindenesetre a **Čusa/*Čüsä* folyónév az i. e. V. században már finnugor vagy uráli elnevezésnek tekinthető, még ha eredetét tekintve esetleg az uráli szókészlet szibériai eredetű elemei közé tartozik is. A **Čusa/*Čüsä* folyónál élő lakóságban is bizonyára finnugor, illetve uráli nyelvű népet éspedig elsősorban obi-ugorokat vagy talán szamojédoakat láthatunk.

A thyssagetákkal együtt élő iyrkák még nagyobb figyelmet vontak 8. magukra nevük és a *Jugra* név hasonlósága miatt. Valójában azonban a görög és a mögötte álló szkíta alak egy finnugor **iorkanš* vagy **iorganš* népnévet tükröz, amelynek szóvégét tárgyasetnek érezve a szkítában **iurka-* vagy **iurga-*, a görögben **iürka-* vagy **iürga-* névalakká formálták. Ez a **iorkanš/*iorganš* 'alak' összevethető a vogul *iöryän*, osztják *iaryän* szóval, amely e nyelvekben a jurákszamojédok neve, de amelyet az északi zürjénekre és vogulokra is alkalmaznak.

Herodotos leírása szerint az iyrkák erdős steppén laktak, s jellemző volt rájuk a lesből való lovas vadászat. Egy szibériai aranylemezen, amely a nyugatra vándorolt hsiung-nu-k régészeti hagyatékához tartozik, nagyszerű művészi ábrázolását láthatjuk e vadászati formának. A lovas vadász alakját az obi-ugor költészet is fenntartotta. Egy osztják medvénekben a *novi läuēn*, *urdi läuēn*, *pudi läuēn xo*, azaz a 'fehér lovú, vörös lovú, fekete lovú férfi' vadászról hallhatunk. Így nagyon valószínűnek látszik, hogy az iyrkákban a lótarásra már áttért ugorokat, illetve az ugorok egyik részét kell látnunk. Minthogy a vogulok és az osztjákok ezt az elnevezést nem magukra használják, illetve ilyen használata csak kivételesen fordul elő, kézenfekvő arra következtetni, hogy az eredetileg a proto-magyarok megnevezésére szolgált az obi-ugoroknál s utóbbiak csak azok elvándorlása után vitték át e nevet a jurákszamojédokra.

Mindenesetre Herodotos leírása azt bizonyítja, hogy az ugor törzsek, az ősmagyarok, ősvogulok és az ősosztjákok, az i. e. V. században már ismerték a lótarást és lovas vadászokká váltak. Ezt a fontos fejlődést a kutatás török hatáskörrel tulajdonítja s az ugor lovas terminológiát is a törökből származtatja. Nyilvánvaló azonban, hogy az i. e. V. században ilyen török hatásról még nem lehet szó.

A Közép-Ázsia történetével foglalkozó japán és kínai kutatások egyidejű jelentős felfedezése, hogy a Hsiung-nu Birodalom létrejöttét közel három évszázaddal megelőzte egy hasonló nagyságú és hatalmú Yüeh-chih Birodalom, amely messze nyugatra, az Irtis vidékére is kiterjedt. Ugyancsak jelentős

felfedezése napjainknak, hogy előkerültek a yüeh-chih-k nyelvének írásos emlékei s ezeket sikerült is megfejteni. Kiderült, hogy ezeket a yüeh-chih nyelvemlékeket a sakához hasonló kelet-iráni nyelven írták. Ugyancsak saka típusú kelet-iráni nyelvnek bizonyult a hsiung-nu-k sokáig töröknek, mongolnak vagy paleoszibériainak tartott nyelve. Így az ugor s egyben a török lovas terminológia eredetét aligha kereshetjük másutt, mint a yüeh-chih-k vagy más iráni lovasnomádok saka típusú kelet-iráni nyelvében. Ilyen kelet-iráni nyelv jelenléte az Urál vidéken a fentebb említett i. e. VI. századi, kelet-iráni nyelvi sajátosságokat mutató, az orenburgi területről származó felirattal bizonyítottoknak tekinthető.

Az ugor és a török lovas terminológia keretében a következő kifejezések kelet-iráni eredete látszik valószínűnek:

ugor **loyz* 'ló', ótörök *ulay* 'ló' < kelet-iráni **vloya* < **vlaya* < **vəlayu* < óiráni **baraka-* 'ló' (vö. yazγulami *varag* 'ló')

ugor **newr3* 'nyereg', óstörök **neyer* 'nyereg' < kelet-iráni **nəver-* < **nivar-* 'nyereg'

ugor **pekk3* 'fék' < kelet-iráni **pekkə* < **pextka-* < óiráni **paxštaka-* 'kötőfék'

vogulÉ *aiwän* 'kantár' < kelet-iráni **aivan* (újperzsa *ivan*) < óiráni **aβidāna-* 'kantár'

óstörök *at* 'ló' < óiráni **ata-* (vö. óind *atya-* 'ló')

ótörök *adyr* 'csödör' < kelet-iráni **advar* < **ədvar* (> örmény *erivar*) < óiráni **aitaβara-*, 'csödör'

óstörök **δ'ürengi* 'kengyel' < kelet-iráni **δrangī* '(láb)támaszték'

magyar *kengyel* — esetleg a kelet-iráni *padbün* 'kengyel' (szó szerint 'lábalj') tükörszava

Az ugor és a török lovas terminológiának ezek az iráni eredetű elemei, amelyek számát még bizonyára gyarapítani lehet, azt bizonyítják, hogy az ugorok is és a török törzsek is kelet-iráni hatásra váltak lótartó népekké.

Az iyrkáktól keletre az Urál hegység és a Tobol folyó közé lokalizálható issedonok neve szemelláthatólag az *Isef* folyó elnevezésével függ össze, amely jensiszeji osztják (ket) eredetű, és bizonyára a jensiszeji osztják *is* 'hal' és *ses* 'folyó' (a kottban *set* 'folyó') szó összetétele. *Esses* alakban elő is fordul a ketek lakta területen. A jensiszeji osztjakok korábban lényegesen nagyobb területet népesítettek be, mint napjainkban. A *-ses*, *-set* 'folyó' szóra végződő folyónevek földrajzi elterjedése alapján ítélve településterületük 100 km-re megközelítette az Irtis alsó folyását. Így az i. e. V. században szállásaik az Urálig érhettek. Aristeas leírása alapján ítélve az issedonok—ketek is lótartó, állattenyésztő nép voltak. Nyelvi nyomukat őrzi a *Šak* 'Szigva' folyónév és az obi-ugor nyelvekkel közös nyelvi elemek, mint többek közt ket *eafēr* 'eper' (> vogulAL *āprəχ* 'földi eper', magyar *eper*) és ket *fyg* 'férfi' (< vogulSzo *piy* 'fiú' magyar *fiú* stb.).

9. Az iráni lótartás és lovas kultúra megismerése és átvétele különböző következményekkel járt az ugor törzsek körében. Így az ősmagyarok, ősvogulok és ősosztjakok történeti fejlődése eltérően alakult. Ennek klimatikus és gazdasági okait a magyar őstörténetkutatás részletesen elemezte. Az i. e. II. században az obi-ugorok egy náluk fejlettebb kultúrájú, *por* nevet

viselő ethnikummal kerültek kapcsolatba s ez náluk egy duális szervezet kialakulásához vezetett. Az ősmagyarok ebben a folyamatban már nem vettek részt, de vannak jelei, hogy a **mañca* 'ember' megjelölés, amely az obi-ugoroknál a duális szervezet egyik osztályát jelölte, náluk a megjelenő ethnikai tudat jegyév, népnévvé vált.

Ptolemaios említi Scythia intra Imaum leírásában a Rha (= Volga) folyó keleti forrásainak (= Káma) vidékén a *Μασσαῖοι* népet. Hogy e görög íráskép mögött milyen eredeti nyelvi alak rejtőzik, arra vonatkozólag az indiai *Πάσσαλοι* népnév ad útmutatást, amely az óind *Pañcāla-* alaknak az átírása. Ebben a görög -σσ- írás eredeti -ñc- (= -ńc-) hangkapcsolatot ad vissza. Így, ha a *Μασσαῖοι* népnévet e megfelelés, illetve átírás alapján értelmezzük, akkor a többes nominativus -οι végződésének leválasztása után megmaradó *Μασσαι-* részt egy **mañce* alak átírásának kell tartanunk. Minthogy Ptolemaios felsorolásában a *Μασσαῖοι* népnévvvel együtt szereplő többi népnévnek — amennyiben azonosíthatók — jelentős ethnikumokat jelölnek, valószínűnek látszik, hogy e népnév nem a feltehetőleg szerény nagyságrendű ósvogul populációra, hanem egy jelentősebb ethnikumra, az ősmagyarokra vonatkozik, s azok eredeti **mañce* nevének legkorábbi előfordulása. Ebben az összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy a *Μασσαῖοι* néven kívül egyetlen más olyan korai népnévadat (mint *Οἰργοι*, *Spali*, *Ματῆροι*, *Μονάγερις* stb.) sem vonatkoztatható az ősmagyarokra, amely a tudományos irodalomban ez ideig felmerült.

Ha a *Μασσαῖοι* < **mañce* népnév mögött valóban az ősmagyarok, nem pedig az ósvogulok rejlenek, akkor e név használata már az ősmagyarok ethnikai tudata kialakulásának lehet a jele az időszámításunk kezdete körüli időben. Csaknem biztosnak látszik azonban, hogy az ősmagyarok ebben a korban még nem rendelkeztek azzal a törzsi szervezettel, amelyet a *hetumoger* „hétmagyar” (eredeti jelentése „hét ember”, illetve „hét törzs”, jelentéstani párhuzam: óind *pañcajana-* „öt ember”, illetve „öt törzs”) kifejezés jelöl. Források hiányában nem tudjuk pontosan meghatározni a **mañce-er* > **magy-er* összetétel és a hét törzsből álló törzsszövetség létrejöttének idejét. Annyi azonban Iordanes tudósításából mindenesetre megállapítható, hogy az ősmagyarok a csere-miszektől és a mordvinoktól és esetleg más finnugor törzsektől eltérőleg, nem kerültek Hermanaricus ostrogót király uralma alá, tehát az i. sz. IV. század közepéig még a Volga–Káma vidékén, de mindenesetre a Volgától keletre élhettek.

Azt is meg tudjuk állapítani, hogy a *hetumoger* kifejezéssel jelölt hét törzsből álló ősmagyar törzsszövetségnek jóval a honfoglalás előtt kellett létrejönnie, mert már a kabarok csatlakozása előtt is nyolc volt a törzsek száma. A nyolc törzs közül tehát egy aránylag későn, de még mindig a kabarok előtt csatlakozott az ősmagyar törzsszövetséghez. A Konstantinos Porphyrogenetosnál felsorolt magyar törzsnevek közül csak kettő, *Megyér* és *Nyék*, bizonyíthatóan magyar, míg a többi török, éspedig *Kürt* kivételével bolgár-török eredetűnek látszik (*Gyarmat*, *Jenő*, *Keszű*, *Kér*, *Tarján*). Ebből arra lehet következtetni, hogy a két magyar és az öt bolgár-török nevű törzs alkotta a *hetumoger* „hétmagyar” törzsszövetséget, amelyhez később csatlakozott a *Kürt* törzs. Így nem meglepő, hogy a honfoglaló magyarság társadalmi szervezete és anyagi kultúrája törökös jellegű. Kétségtelen, hogy e törökös társadalmi szervezet és anyagi kultúra kialakulási módja, helye és ideje a magyar őstörténet egyik izgató kérdése.

10. Török ethnikai elemek, török törzsek Európában először a hun mozgalom keretében jelentek meg az i. sz. IV. század második felében. Ezek neveit nem találjuk meg a magyar törzsnevek között. A következő török ethnikai hullám 463 táján a saragur, ogur és onogur vándorlással érte el Európát. Az onogurok törzsneveit nem ismerjük s nem rendelkezünk adatokkal a saragurok és az ogurok törzsi szerkezetére vonatkozólag sem. Amennyiben azonban a hat török eredetűnek látszó ősmagyar törzsnévhez párhuzamokat találunk, azok mindenesetre Európából vagy Közép-Ázsia nyugati területeiről származnak. A török eredetűnek tekinthető ősmagyar törzsnevek közül ötten kapcsolatban felmerült a bolgár-török eredet lehetősége. Ez azt a munkahipotézist teszi kézenfekvővé, hogy az ősmagyar törzsi szervezet kialakulása a bolgár-török törzsekkel, saragurokkal, onogurokkal és az ogur törzsekkel hozható kapcsolatba. E törzsek közül a saragurok Dagesztánban, az onogurok a Kubán folyó vidékén, az ogurokból alakult két törzsszövetség közül az utigurok a Dontól keletre, a kutrigurok pedig a Dontól nyugatra telepedtek le, míg a laza törzsi kötelékben élő többi ogurok a Volga vidékén maradtak. Az ősmagyarok csak az utóbbiakkal kerülhettek kapcsolatba s csak e laza törzsi szervezetben, nem pedig törzsszövetségben élő török ethnikumról tehető fel, hogy adott történeti helyzetben csatlakozott az ősmagyarokhoz.

Ez a történeti helyzet és időpontja meg is határozható. Történeti adatok szerint a nyugati türkök 570 körül súlyos vereséget mértek a Volga vidékén lakó ogur törzsekre és hatalmuk alá hajtották őket. Ekkor csatlakozhattak a volgai ogur törzsek elmenekült csoportjai az északabbra lakó ősmagyarokhoz, és azok a csatlakozókkal együtt ekkor szerveződhetnek hét törzsszé. Minthogy a csatlakozó ogur töredékek kislétszámúak lehettek s elsősorban a törzsi arisztokráciából kerülhettek ki, fontos szerepet játszhattak az ősmagyar törzsi szervezet kialakításában és a törzsnévadásban, azonban az ősmagyarság ethnikai tudatát nem befolyásolhatták lényegesen.

A hét törzsből álló ősmagyar törzsszövetség, a *hetumoger*, tehát a Türk Birodalom megalakulásának szélesebb történeti hatókörében jött létre s annak perifériáján érthette meg a kelet-európai onogur–bolgár birodalom fél évszázaddal később Kobrat uralma alatt 630 körül történt megalakulását. Ennek keretébe mint az onogur–bolgár uralkodó főségét elismerő szerződéses szövetséges a *hetumoger* „hétmagyar” törzsszövetség is beletartozhatott. Ezt bizonyítják a későbbi események.

11. Amikor Kobrat halála után az onogur–bolgár állam felbomlott, Kobrat egyik fia, Asparuch, uralmának központját a Duna mellé helyezte, s 679-ben behatolt a mai Bulgária területére s annak egy részét a bizánciaktól elfoglalta. Az eseményt Theophanes és Nikephoros írta le egy közös forrás alapján, amelyet mindkét író erősen lerövidített. Ez a körülmény a ránk maradt kivonatok helyes megértését megnehezíti. Nikephoros rövidebb szövege elmondja, hogy a sikeres katonai akció után a bolgárok hatalmuk alá hajtották a körül lakó szláv népeket és egy részükre az avarok, másik részükre pedig a bizánciak felé eső területek védelmét bízták. Theophanes előadása bővebb s szövege a következő: *καριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας Ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σέβερεις κατόπισαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισοῦρας Βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους Ἑπτὰ γενεάς ὑπὸ πάκτων ὄντας* „uralmuk alá vetve a körül lakó szláv törzsek közül a *Hepta geneai* („Hét

törzs”) nevűt, a severeket Beregaba szorosának elejétől a kelet felé eső részekre, a dél és nyugat felé eső (részekre) pedig Abariáig a többbit, a *Hepta geneai*-t telepítették, akik (velük) szerződéses viszonyban álltak”.

Theophanes szövege számos nyelvi és tárgyi problémát rejt magában, világos jelül annak, hogy forrásának eredeti szövege a rövidítés során erősen eltorzult. A *κωριεύω* ige Theophanesnél ritkán fordul elő, helyette általában a *κρατῶ* igét használja. Munkájának ebben a részében mindenesetre néhány-szor *κωριεύω* is előfordul vagy vonzat nélkül (357₁₅), vagy birtokos esetben álló vonzattal (371₂₀). Ennek alapján a *κωριευσάντων* igenév vonzatának *τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν* kifejezést kell tartanunk, ebben az esetben azonban a *τὰς λεγομένας Ἑπτὰ γενεάς* szintaktikai összefüggés nélkül marad. Ha viszont tárgyesetben álló vonzatot teszünk fel a *κωριεύω* ige mellett — ami Theophanes nyelvhasználatában nem igazolható —, akkor egyrészt nyelvi, másrészt tárgyi nehézségek adódnak. A *τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν* genitivus ugyanis a *τὰς λεγομένας Ἑπτὰ γενεάς* kifejezés előtt áll, ami akkor helyes, ha az előbbi a *κωριεύω* ige vonzata, de ha a *τὰς λεγομένας Ἑπτὰ γενεάς* kifejezéssel lenne szintaktikai viszonyban, akkor az után kellene állnia. Tárgyi szempontból pedig az az ellentmondás adódik, hogy a mondatnak ebben a részében a *Ἑπτὰ γενεαί* mint a bolgároknak alávetett, a folytatásban ugyanakkor mint velük szerződéses viszonyban álló nép jelenik meg. A *ὑπὸ πάκτων εἶναι* kifejezés ugyanis Theophanes párhuzamos helye (304₁₄) alapján ítélve kétségtelenül „szerződéses viszonyban állni” jelentésű. Következésképpen a *κωριεύω* ige és a *ὑπὸ πάκτων εἶναι* kifejezés tárgyi szempontból összeegyeztethetetlen s így nem vonatkozhat mindkettő a *Ἑπτὰ γενεαί* néprévre. Minthogy pedig az is kétségtelen, hogy az utóbbi a *ὑπὸ πάκτων ὄντας* kifejezéssel áll szintaktikai kapcsolatban, a *κωριεύω* ige vonzata csak a *τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν* kifejezés lehet. Mivel a *τὰς λεγομένας Ἑπτὰ γενεάς* kifejezés így szintaktikai összefüggés nélkül marad, aligha lehet kétséges, hogy a szöveg a rövidítés következtében megcsönkült és eltorzult s így kiegészítésre szorul. A kiesett eredeti szövegrészt a mondat *ὑπὸ πάκτων ὄντας* befejezéséből rekonstruálhatjuk a következő alakban: *⟨καὶ ὑπὸ πάκτων ἔχοντων⟩*. Így Theophanes szövegének első része a következő alakot és értelmet nyeri: *κωριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν ⟨καὶ ὑπὸ πάκτων ἔχοντων⟩ τὰς λεγομένας Ἑπτὰ γενεάς* „hatalmuk alá hajtva a körülkötött szláv népeket és szerződéses viszonyban állva a *Hepta geneai* („Hét törzs”) nevű (néppel)”.

További nehézséget jelent Theophanes szövegében a bolgárok uralma alatt élő és a velük szerződéses viszonyban álló népek földrajzi elhelyezkedésének meghatározása. Nikephoros rövidebb szövege a következő: *κρατοῦσι δὲ καὶ τῶν {ἐγγιζόντων} παρακειμένων Σκλαβινῶν ἐθνῶν καὶ οὗς τὰ πρὸς Ἀβάρους πλησιάζοντα φρουρεῖν, οὗς δὲ τὰ πρὸς Ῥωμαίους ἐγγιζόντα τηρεῖν ἐπιτάττουσιν* „hatalmuk alá vetik a körül lakó szláv népeket is és részint az avarokkal szomszédos területek őrzésére, részint a rómaiakhoz közel eső részek védelmére rendelik őket”. Ebből világosan kiderül, hogy a bolgárok az észak, északnyugat felé lakó avarok és a tőlük délre fekvő Bizánci Birodalom ellen szervezték meg határaitok védelmét a tőlük különböző fokban függő népek segítségével.

Ezzel szemben Theophanes részletesebb szövege szerint „a severeket Beregaba szorosának elejétől a kelet felé eső részekre, a dél és nyugat felé eső (részekre) pedig Abariáig a többbit, a *Hepta geneai*-t telepítették, akik (velük) szerződéses viszonyban álltak”. E szöveg hely értelmezése földrajzi szem-

pontból nehézségekbe ütközik. A severek kétségtelenül a bolgár terület Bizánc felé eső déli határát védelmezték és később is sok kárt okoztak a bizánciaknak (Theophanes 436₁₄₋₁₆). A bolgár honfoglalás idején ez a határ a Balkán-hegység vonalán a Beregaba szoros déli bejáratától kelet felé a tengerpartig húzódhattott. Nyilvánvaló, hogy erre a területre a *Hepta geneai*-t nem telepíthették, hanem a Bizánc felé eső határ védelmét a már korábban is ott megleteplült severekre bízta. Ugyanakkor földrajzi szempontból is valószínűtlen, hogy a *Hepta geneai* a bolgár területet mind dél, mind pedig északnyugat felől védhették volna. E kettős ellentmondás kétségtelenné teszi, hogy a rövidítés során Theophanes forrásának eredeti szövege ezen a helyen is eltorzult.

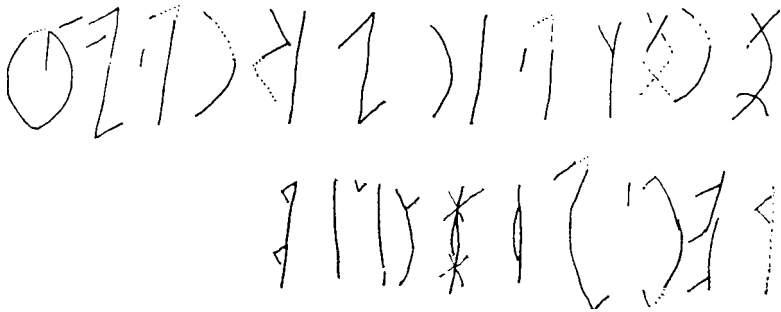
A nehézséget a szövegben a *μησημβρία* 'dél' szó okozza, amennyiben ez a severek elhelyezkedésével kapcsolatban felesleges és zavaró, a *Hepta geneai* földrajzi helyzetének meghatározásában pedig értelmetlen. Ugyanakkor a severek által védett határ megjelölésében a „Beregaba szorosának elejétől” kifejezéssel szemben, amely a kiindulópontot jelzi, a végpont meghatározásaként is egy helynevet várnánk, ami azonban hiányzik. Éppen ez a jelenség adja kezünkbe a szövegrész helyreállításának kulcsát. Ha ugyanis feltesszük, hogy Theophanes forrása a *μησημβρία* 'dél' szót helyett az azonos hangalakú *Μεσημβρία* helynevet használta, akkor az értelmezési nehézségek eltűnnek s csekély változtatással a következő szöveghez jutunk: *τοὺς μὲν Σέβερεις κατῳκισαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισοῦρας Βερεγάβων, ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς {δὲ} τὰ πρὸς Μεσημβρίαν, {καὶ} <εἰς δὲ> δύοσιν μέχρως Ἀβαρίας τὰς ὑπολοιπὸνς Ἑπτὰ γενεὰς ὑπὸ πάκτων ὄντας* „a severeket Beregaba szorosának elejétől a kelet felé, Mesembriáig terjedő részekre, nyugat felé Abariáig pedig a többi, a *Hepta geneai*-t telepítették, akik (velük) szerződéses viszonyban állottak”.

12. A *ἑπτὰ γενεαί* szavakat a korábbi kutatás közös főnévi kifejezésnek fogta fel, s Theophanes szöveghelyének „a körül lakó szláv népek hét törzse” értelmezését adta. Ezt a magyarázatot azonban a *τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεὰς* kifejezésben szereplő *λεγομένας* szó kizárja. Theophanes nyelvhasználatában ugyanis ez tulajdonnevekkel (esetleg fajtanevekkel) áll kapcsolatban (a bolgárok eredetéről szóló forrás kivonatában, amelynek része a tárgyalt szöveghely is, ezt a használatát találjuk többek közt 352₂₃, 356₂₄, 356₂₇, 357₂, 357₈, 357₁₀, 357₁₉, 357₂₂ stb.). Így a *ἑπτὰ γενεαί* „Hét törzs” megjelölésben kétségtelenül népvét kell látnunk. Azonban a kutatásnak abban az irányzatában is, amely ezt felismerte, felmerült az a nézet, hogy a *Hepta geneai* egy szláv törzsnek a neve, mert e nevet szintaktikailag a *τῶν παρακειμένων Σκλαβινῶν ἔθνων* „a körül lakó szláv törzsek” (gen.) kifejezéshez kapcsolták. Ez a szintaktikai kapcsolat azonban nem áll fenn, s így semmi alapja sincs annak, hogy a *Hepta geneai*-t szláv népnek tekintsük. Nem szól e feltevés mellett a *Descriptio civitatum* XI. század végéről származó kéziratának *Eptaradici* népvete sem, mert ez olyan népek felsorolásában szerepel, amelyek a Balkán-félsziget nyugati részére helyezhetők, évszázadokkal későbbi, önmagában is problematikus, megbízhatatlan adat s nyelviileg sem függ össze a *Hepta geneai* elnevezéssel.

Közismert viszont, hogy a *ἑπτὰ γενεαί* „hét törzs” kifejezést Konstantinos Porphyrogenetos (38₁₀₋₁₁) a magyarokkal kapcsolatban használja. Minthogy a szláv népnévadás az ilyen típusú nép- vagy törzsneveket nem ismeri, kézenfekvő a bolgár honfoglalással kapcsolatban Theophanestól említett *ἑπτὰ γενεαί* „Hét törzs” nevű népben, amely szerződéses viszonyban állt a bolgá-

rokkal és az Al-Duna és az avarok között helyezkedtek el szállásai, a *hetumoger* „Hétmagyar” törzsszövetséget látunk, amelynek nevét a bizánciak valamilyen közvetítő nyelv segítségével görögre fordított alakban jegyezték fel. A Theophanestól lerövidített történeti tudósítás tehát arról tanúskodik, hogy a 680 körüli évekre már létrejött és megszilárdult a törökös jellegű ősmagyar katonai törzsi szervezet, amely ekkor még csak hét törzsből állt. A „Hétmagyar” törzsszövetség ebben az időben szerződéses viszonyban volt az onogundur—bolgárokkal és szövetségesi kötelezettséget teljesített ellenségeikkel, így az avarokkal szemben is. Szálláshelyeik a bolgároktól északra a Duna, a Kárpátok és a Dnyeper között terülhettek el.

Mint ahogy az avarok régészeti leletanyaguk földrajzi elterjedése alapján ítélve a Kárpátok vonalát délkelet felé nem szállták meg, s településterületük Erdélyben a Maros mentére korlátozódott, ha az ősmagyarok 680-tól már az avar kaganátus és a bolgár királyság közötti területen éltek, természetesen fennállott a lehetősége annak is, hogy egyes csoportjaik már a honfoglalás előtt a Kárpátok medencéjébe, a Tiszántúlra betelepedjenek. Ennek meglepő emléke került napvilágra 1983-ban Szarvas mellett egy későavar temető ásatásánál. Ebben egy női sírból egy csont tűtartó került elő, amelynek négy oldalfelületére két rovásírásos feliratot karcoltak be. A tűtartó két keskenyebb oldalfelületén gyakorlott kézzel finoman bekarcolt, a nagyszentmiklósi kincs rovásírásos ábécéjének jeleit használó, hosszabb török nyelvű felirat foglal helyet. Ezzel szemben a tűtartó két szélesebb oldalán gyakorlatlanabb kéz nagyobb méretű, erőteljesebben, mélyebben bekarcolt jelekkel, a magyar rovásírásos ábécét használó rövidebb, magyar nyelvű feliratot vésett be (1. kép).

1. kép. A szarvasi tűtartó magyar rovásírásos felirata

Ennek olvasata a következő:

1. sor *e n h(χ) t i : sz n q sz δ n i : q r ly*
2. *a p ó : k sz h(χ) t v m*

Ha a magánhangzókat kiegészítjük, a következő feliratszöveget kapjuk:

1. sor *Eneχ tüi : széneq szöüni : Qaraly*
2. *apou : qészeχtevm*

Ez mai magyar nyelven a következőképpen értelmezhető:

1. sor *Ené tüi szönyeg szöni. Karvaly*
2. *apó készítém.*

A felirat rovásjel formái a nikolsburgi ábécéhez állnak legközelebb (2. kép, írástáblázat). Figyelemre méltó, hogy a magánhangzók írásának rendszere messzemenően egyezik a jóval későbbi „székely” rovásírásos emlékekével: 1. a szókezdő és a szóvégi magánhangzókat a felirat mindig jelzi, 2. a szó belseji *e* és *a* hangokat egyszer sem írja ki, 3. azokat a hosszú magánhangzókat, amelyek akkor még kettős hangzók voltak, feltünteti. A honfoglalás előtti ma-

1	2	3	4	5	6
a	⋈		⋈	⋈	⋈
b		⋈	⋈	⋈	⋈
e	⋈		⋈	⋈	⋈
h	⋈	⋈	⋈	⋈	⋈
i	⋈		⋈	⋈	⋈
q	⋈		⋈	⋈	⋈ E
l		⋈	⋈	⋈	⋈
ly	⋈		⋈	⋈	⋈ T
m	⋈		⋈	⋈	⋈
n	⋈		⋈	⋈	⋈
ó	⋈		⋈	⋈	⋈
ö	⋈		⋈	⋈	
p	⋈		⋈	⋈	⋈
r	⋈	⋈	⋈	⋈	⋈ T
s		⋈	⋈	⋈	⋈ T
sz	⋈		⋈	⋈	⋈ T
t	⋈		⋈	⋈	⋈ T
v	⋈		⋈	⋈	⋈ T

2. kép. Összehasonlító írástáblázat. Jelmagyarázat: 1 – hangérték, 2 – Szarvas, 3 – Benepusztá, 4 – nikolsburgi ábécé, 5 – Marsigli, 6 – Kájoni, E – enlakai felirat, T – Telegdi

gyar—török kapcsolatok szempontjából fontos, hogy a feliratban előforduló két személynév török eredetű: *Eney* < ótörök *inäk*, *Qaraly* < ótörök *qiryuy*. A temetkezést, amelyből a tútartó előkerült, a VIII. század első felére keltezik, így a tútartó rövidebb felirata a magyar nyelv legrégebb összefüggő szöveg- emléke.

Érdekes megfigyelni, hogy a felirat szövege négy négyszótagos szólamból áll, amelyek tartalmi szempontból két nyolcszótagos egységre tagolódnak:

Eney túi szének szóüni,
Karaly apóu készeytevém.

Nem lehetetlen, hogy e rövid feljegyzésben az ősi nyolcas ritmusa áll előttünk.

13. Ha az ősmagyarok a VII. század végétől a bolgárok északi szomszéd- ságában éltek, sőt velük szerződéses szövetségi viszonyban álltak, ért- hetővé válik, miért és hogyan vehették igénybe a bolgárok a magyarok segít- ségét 811-ben és 837—838-ban a bizánciak ellen. Az is megállapítható azonban, hogy ez után az időpont után a magyarok már függetleníteni igyekeztek magukat a bolgár hatalomtól. Ebben egy fontos esemény is segítette őket. A Saltovo-Mayak-i kultúra népeisége, a Donyec vidékén élő bolgárok és alánok, 815 táján fellázadtak a kazárok ellen és 820 és 830 között kabar néven a magyarokhoz csatlakoztak. E bolgár és alán törzsektől származhat a magyar nyelv bolgár-török és alán jövevényszavainak zöme s e két ethnikum csatla- kozása őrződött meg a magyar gestairodalomban *Belar* és *Dula* alán király mondájában, akinek leányait *Hunor* és *Mogor* feleségül vette. A bolgár-török Saltovo-Mayak-i kultúrával létrejött szerves kapcsolat jelentősen hozzájárult a honfoglalás előtti magyarság állattartásának és földművelésének fejlődé- séhez.

A kabaroknak a magyarokhoz történt csatlakozása után 833-ban építették a kazárok bizánci segítséggel Sarkel várát a Don torkolatánál Ibn Rusta szavai szerint „a magyarok és az országgal szomszédos más népek ellen”. A kabarok csatlakozásával a „Hétmagyar” törzsszövetség katonai ereje jelentősen megerősödött, függetlenné vált a dunai bolgároktól s hatalmát északkeleten a Volgáig, az Eskil-bolgárokig terjesztette ki, de ugyanakkor 862-től kezdve megindította nyugati hadjáratait is.

Az arab—perzsa források szerint a magyar törzsszövetség 880 tájáig füg- getlen hatalom volt s csak ez után az időpont után, valószínűleg a besenyők fenyegető előnyomulása miatt lépett politikai kapcsolatba a kazárokkal s lett rövid időre — Konstantinos Porphyrogenetos szerint három évre — azok szerződéses szövetségesévé. A kazár birodalom területéről magyar segítséggel visszavert besenyők azonban valahol Szaratov magasságában átkeltek a Vol- gán és beékelődtek a magyar törzsszövetség területébe. Ekkor (889-ben) több magyar törzs (Megyer, Jenő, Gyarmat) kisebb töredékei a magyarság zömétől elszakadtak és a Volga mellett maradtak.

14. A IX. század két jelentős kelet-európai hatalma, a Kazár Kaganátus és a Bolgár Királyság között a magyar törzsfők végül is saját, független, európai politikát érleltek ki, s ennek volt gyümölcse a honfoglalás. A magyar- ság zömének súlypontja már régóta a Dnyepertől nyugatra esett. Itt, a Kodyma és az Ingul folyók vidékén feküdt 885 körül Levedi vezér szállása. E terület

volt Levedia, míg az egész Dnyeper-vidéket a magyarság e korban Etelköznek nevezte. A 890-es években érelődhetett meg a magyar törzsfők körében a terv a Kárpát-medence elfoglalására, amelyet 862 óta több hadjárat során jól megismertek, s amelynek stratégiai helyzete és klimatikus viszonyai sokkal kedvezőbbek voltak Etelközben fekvő szállásterületüknél. A megfelelő pillanat 895-ben következett be, amikor a bolgárok és Bizánc között háború tört ki és a bizánciak katonai segítséget kértek a magyaroktól.

A Kárpát-medence elfoglalására kidolgozott magyar hadművelleti terv a politikai és katonai helyzet és erőviszonyok pontos ismeretén alapult. A magyar haderő legfeljebb 1/5 része — a kabarok csapatai, mintegy 3—4000 lovas harcos — Árpád fiának, Liüntikának parancsnoksága alatt a bizánci flotta segítségével átkelt az Al-Dunán és a bolgár állam központját támadta meg. Ez azonban csak színlelt támadás volt, s csak azt a hadászati célt szolgálta, hogy a bolgárokat megakadályozza a Kárpát-medencében a Dunától keletre fekvő területeik védelmében. Ugyanakkor a magyar főerők — 16—17 000 főnyi lovas hadsereg — Árpád fejedelem vezetése alatt a törzsek egész népével és állatállományával a magyar csapatok nyugati hadjáratain már korábban is használt útvonalon, a Vereckei-szoroson keresztül behatolt a Kárpát-medencébe s azt több hadművelettel elfoglalt.

Liüntika három győztes ütközet után visszavonult a bolgár területről és megkezdte csapataival a behatolást Erdélybe. Ekkor Symeon, a bolgár uralkodó, akinek valamilyen katonai sikerre volt szüksége, hogy a bizánciakkal szemben tárgyalási pozícióját megerősítse, besenyő segítséggel rajtaütött a kabarok még visszamaradt népén és a szállásaikat védő hátvédet, s feldúlta a jórészt már kiürített kabar szállásokat, majd a besenyőkkel együtt sietve visszavonult. Ennek a bolgár–besenyő portyának, amelynek sikerét Symeon a bizánciakkal folytatott tárgyalásokon érthető okokból alaposan felnagyította, semmi hadászati jelentősége nem volt a magyar honfoglalás szempontjából.

15. A honfoglaló magyarok jól szervezett társadalmi struktúrával, fejlett steppei szellemi és félnomad anyagi kultúrával érkeztek a Kárpát-medencébe. A kereszténységgel a Krím-félszigeten és az Al-Dunánál, a rovásírásos írásbeliséggel a csatlakozott török ethnikai elemek révén ismerkedtek meg. A honfoglalás elbeszélésének egyik meglepő részlete gestairódalunkban az a tudósítás, amely szerint a honfoglaló magyarok a székelyeket már itt találták a Kárpát-medencében. P. mester előadásában a székelyek a Kórógyérnél (Szentés környékén) csatlakoztak a Ménmarót ellen vonuló magyar csapatokhoz, majd Szarvas környékén együtt keltek át a Körösön.

A történetkutatás e régi problémáját most a szarvasi tóirtató magyar és török felirata segít megoldani. Ez ugyanis a VIII. század közepe táján egy olyan magyar és török elemekből álló ethnikai csoport létezését tanúsítja, amely megérhette a magyar honfoglalást és akkor csatlakozhatott a honfoglaló magyarokhoz. E törzsi csoport valamikor a bolgár honfoglalás (679—681) és a szarvasi tóirtató kora (750 táján) között telepedhetett be erre a területre. *Székely* nevét a török ethnikai elemről kapta, amennyiben az a nyugati türk *Eskil* (vagy *Esikil*) törzsek egyikéből szakadhatott ki a nyugati türk birodalom felbomlása (657) után. Az *Eskil* törzsek egyik nagyobb töredéke a volgai bolgárokhoz csatlakozott s a IX. században a magyarok szomszédja volt a Volga vidékén. A kínai források tanúbizonysága szerint az *Eskil* névnek

660 körül már volt *Sikił* változata is. Ezt a névalakot ismerhették meg az ősmagyarok s így ez vált a székelyek nevévé.

Két most felfedezett rovásírásos felirat nem várt bepillantást enged a honfoglaló magyarság ethnikai viszonyaiba és szellemi életébe. Az egyik orchoni—jeniszeji ábécében írt türk rovásírásos felirat a bezdédi honfoglalás kori tarsolylemezen, amelyet a rajta látható keresztábrázolás alapján már régóta keresztény jellegű emléeknek tart a kutatás. A rovásírásos szöveg olvasata a következő:

${}^0\check{z} \ 2k \ 1q\ddot{i} \ 1l \ 2d \ 0m \ u \ 0m \ 1\gamma$

Ezt az olvasatot a következőképpen értelmezhetjük:

čök qıl idim umuy

Ez az ótörök szöveg így fordítható magyarra:

„Könyörülj, nyújts, uram, reményt!”

E török nyelvű felirat megerősíti azt a feltevést, hogy a tarsoly tulajdonosa ismerte a kereszténységet.

Még érdekesebb a benepusztai szíjvégen felfedezett türk és magyar rovásírásos felirat. Az orchoni—jeniszeji ábécében írt türk rovásírásos felirat olvasata a következő:

$2r \ 2\check{s} \ 2d \ 0\eta \ 2k \ 2\check{s}$

Ezt az olvasatot így értelmezhetjük:

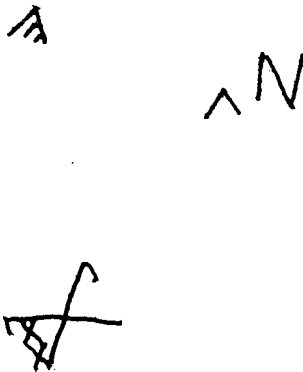
erš idin keš

Ezt az ótörök szöveget következőképpen fordíthatjuk magyarra:

„Erš úrnak az öve”.

A magyar rovásírásos felirat (3. ábra) a következő módon olvasható:

$r \ s \ l \ b \ h(\chi)$

3. kép. A benepusztai szíjvég magyar rovásírásos felirata

Ez az íráskép ómagyar nyelven így értelmezhető:

ers elbeχ, azaz „Örs ölbő (= törzsfő)”.

Mindkét felirat az öv tulajdonosát nevezi meg, az egyik török nyelven türk rovásírással, a másik magyar nyelven magyar rovásírással. E feliratok étellel töltik meg Konstantinos Porphyrogennetos bizánci császárnak azt a tudósítását, amely szerint a kabarok megtanultak magyarul, de megőrizték török nyelvüket is, s arra a magyarokat is megtanították.

A honfoglaló magyarság jellemét, gondolkodásmódját, társadalmi értékrendjét és szemléletét is megvilágítja a bolgárok elleni hadművelet egyik epizódja, egyben a magyar történelem első egyedi eseménye. Amikor a bizánci hajóhad 895-ben a magyar csapatokat át akarta szállítani a Dunán a bolgárok elleni hadműveletek megkezdésére, Symeon bolgár uralkodó sövényel zárta el a vízpartot, hogy a partraszállást megakadályozza. Ekkor azonban egy Barkalás nevű görög két társával kiugrott a hajóról a vízbe s kardjával átvágva a sövényeket utat nyitott a partraszálláshoz a magyar harcosoknak. Konstantinos Porphyrogennetos elbeszélése szerint „látván a magyarok ezt a Barkalast, rendkívül elámultak vitézségén . . . s csodálattal mondták, hogy ezt kellett volna patríciusnak kinevezni és neki kellene a hajóhad fejének lennie”. E honfoglalás kori történetben egy demokratikus szemléletű és teljesítményt értékelő magyarság áll előttünk, amely éppen ezekkel a tulajdonságaival tudott új hazát szerezni magának. Ez is egyik történelmi tanulsága a magyar őstörténetnek.

Szija Enikő

ÚJRA KELL-E ÍRNI A FINNUGOR ŐSTÖRTÉNETET?

Bevezetőként előrebocsátom, hogy csatlakoznak mindazok, akik itt és most tőlem a címben feltett kérdésre egyszavas, kommentárok nélküli, határozott *igen* vagy *nem* választ várnak. A címben ugyanis minden szó más-más értelmet nyerhet attól függően, hogy ki kérdezi, ki miért kérdezi és a válasz bizonyos értelemben függ attól is, ki milyen és miért éppen olyan választ *akar* kapni rá. A kérdezők lehetnek szakemberek, az érintett szakterületek művelői (nyelvészek, régészek, antropológusok stb.), és lehetnek az ún. széles közvélemény képviselői, közéjük értve sok más tudomány művelőjét is. Mindkét csoportban akadnak olyanok, akik — és rájuk nem leszek tekintettel a továbbiakban — a kérdés végére legszívesebben felkiáltójelet tennének, illetve tesznek is, vérmérsékletüktől függően melegen ajánlva nekünk, vagy kérve, követelve tőlünk, úgymond „hivatalos nyelvészektől”, hogy írjuk újra a finnugor őstörténetet a magyar őstörténettel egyetemben, lehetőleg oly módon, hogy semmi finnugor ne maradjon benne. Őket többnyire nem a naprakész tudományosságra törekvés, az új (részeredmények folytonos és higgadt értékelése, majd az egész képhez beilleszthetősége — ez az egyébként jogos, a tudomány(ok) művelésében elemi követelmény —, hanem a múlttal-régmúlttal való elégedetlenség sarkallja. A múlt bűvárlása a nagyközönség egy része körében egy-